

УДК 070:355(091)(477)

DOI: 10.33099/2707-1383-2020-36-2-147-162

*Левченко С. М., здобувач кафедри стратегії національної безпеки та оборони НУО України імені Івана Черняхівського (м. Київ)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8990-6524>*

ПРОВІДНІ НАПРЯМИ ІСТОРИОГРАФІЇ ОПЕРАТИВНО-СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РАДЯНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ КОНТРРОЗВІДКИ В УКРАЇНІ В 1941 – 1945 РОКАХ

У статті розглянуто стан наукової розробки теми діяльності на українських землях військової контррозвідки у Діючій армії у період 1941 – 1945 років, на підставі вивчення значного кола наукових праць радянських та сучасних дослідників виявлено провідні напрями дослідження проблеми, висвітлено особливості джерельної бази, подано періодизацію основних векторів вивчення, визначено завдання подальших напрямів студіювання порушеного питання.

Ключові слова: *органи військової контррозвідки, особливі відділи, Друга світова війна, німецько-радянська війна, СМЕРШ.*

Постановка проблеми. За умов реалій сьогодення дедалі більше науковців в Україні аналізують події Другої світової війни, вивчаючи досвід діяльності спецслужб з контррозвідувального захисту збройних сил в екстремальних умовах війни, розкриваючи також тогочасні події на українських землях. Подальше вивчення досвіду усебічного контррозвідувального забезпечення військових формувань виявляється важливим для розвитку наукових засад діяльності й реформування сектору безпеки і оборони України, що власне, і зумовлює актуальність порушеної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням ді-

яльності військової контррозвідки у Другій світовій війні присвятили свої розвідки О. Божко, О. Васильєв, В. Веденєєв, В. Іванків, М. Маркін, В. Поздєєв, В. Шибалін, В. Юферов й інші науковці та практики. Помітним внеском стала присвячена вказаній тематиці дисертаційна праця В. Бихова. Однак з того часу до наукового обігу введено велику кількість нових, раніше не відомих документів, що також потребує поглибленого студіювання вказаної теми.

Мета статті – розкрити особливості формування і змісту історіографії діяльності органів військової контррозвідки в Україні під час Другої світової

війни, а також на підставі проведеного дослідження здійснити спробу періодизації літератури з означеного питання.

Виклад основного матеріалу. Окремі питання діяльності радянської військової контррозвідки у Діючій армії у Другій світовій війні порушувалися в дисертаційних дослідженнях, монографіях, наукових статтях тощо.

Діюча армія, як зазначається у Військовому енциклопедичному словнику, – це частина (складова) збройних сил держави, яка застосовується під час війни безпосередньо для ведення воєнних дій (на відміну від інших частин (складових) збройних сил, які знаходяться в тилу [13]).

Літературу, використану у даному дослідженні, на думку автора можна згрупувати наступним чином:

- дослідження радянських часів;
- вітчизняні дослідження за роки української незалежності.

Кожна з груп поділяється на підгрупи: дисертаційні дослідження, монографії, наукові статті тощо.

У першій групі насамперед варто згадати дисертаційні дослідження, серед яких докторська дисертація В. Коровіна про діяльність радянських органів держбезпеки в 1941–1945 роках, яка є першою спробою комплексного дослідження даної тематики [25]. У ній досліджено певні напрями роботи військової контррозвідки, у т.ч. в Україні. Зокрема, у третьому розділі аналізується агентурно-оперативна робота органів військової контррозвідки в Діючій армії. Показано структуру військової

контррозвідки, форми агентурної роботи фронтних оперативних відділів, розшуку агентів противника, схарактеризовано діяльність за лінією фронту. Серед методів роботи висвітлено виявлення ворожої агентури за ознаками, оперативними спостереженнями за місцями можливого переміщення, появи й укриття розшукуваних, опитування осіб, що вийшли з оточення, військово-виполонених, перевірку документів у підозрілих осіб у зоні бойових дій тощо.

Однак наведені у дисертації факти, які стосуються діяльності контррозвідки на території України, розрізнені й не відтворюють цілісної картини роботи особливих відділів у Діючій армії. Автор дисертації також висвітлює окремі питання використання досвіду німецько-радянської війни в умовах бойових дій радянських військ в Афганістані у 1979 – 1989 роках.

Проблемі протидії органів військової контррозвідки діяльності розвідувальних служб гітлерівської Німеччини присвячено дисертацію В. Шибаліна [54]. Це дослідження ґрунтується на нормативних актах НКВС-КДБ СРСР, матеріалах особливих відділів Діючої армії. Досить повно, якщо враховувати обмежені можливості роботи з документами у 1960-ті роки, В. Шибалін розглянув питання роботи контррозвідки за лінією фронту, розшук і виявлення німецьких диверсантів та шпигунів. Матеріал праці дає загальне уявлення про стан окремих форм і методів оперативної роботи у військах. Однак, залишаються недослідженими,

за винятком розшуку агентів супротивника, інші форми й методи діяльності військової контррозвідки саме в Діючій армії, особливості оперативної діяльності на різних етапах війни. Не проаналізовано причини, що призвели до провалів у роботі особливих відділів, автор схиляється до виправдання допущених помилок керівництвом особливих відділів через нестандартність дій гітлерівської розвідки.

Загальнотеоретичні питання роботи військової контррозвідки за лінією фронту досліджено у дисертації Я. Ніколова. Науковець аналізує сутність і призначення контррозвідальної зафронткової роботи, її завдання й об'єкти, оперативні сили й засоби, їх використання, способи отримання оперативної інформації [32]. Однак у праці практично немає інформації про Україну.

Деякі питання діяльності військової контррозвідки в Україні, зокрема у Діючій армії, побіжно висвітлено в дисертаційній роботі В. Іванкова [21]. Автор обґрунтовано зауважує, що контррозвідальна діяльність органів держбезпеки на території України, яка перебувала під нацистською окупацією, у достатній мірі не вивчена. Дисертація В. Іванкова була першою спробою дослідження цього питання. Однак, що стосується роботи військової контррозвідки в Діючій армії, то фактичний матеріал у ній представлено розрізнено. Розділ, присвячений роботі за лінією фронту, не відображає повної картини вжитих заходів. В. Іванків ставив за мету проана-

лізувати діяльність органів держбезпеки України в цілому.

При цьому в дисертації становлять інтерес дослідження діяльності нацистської розвідки: її завдання, головні напрями контррозвідальної і розвідальної роботи.

У праці Ю. Долгополова “Війна без лінії фронту” [17] друга частина присвячена радянській військовій контррозвідці в роки німецько-радянської війни. Слід враховувати, що книга розрахована на широке коло читачів, тому в ній, як вказує автор, змінено імена окремих учасників операцій, дати й місця описуваних подій. Заслуговує на увагу представлений у роботі матеріал про структуру німецької розвідки напередодні війни, її цілі, сили та засоби підривної діяльності проти Червоної армії. Окремі факти стосовно України з таких напрямів діяльності радянської військової контррозвідки в Діючій армії, як розшук агентури супротивника, зафронткова робота, дезінформація.

У другій половині 1970-х років у ВЧШ КДБ СРСР вийшла “Історія радянських органів державної безпеки” [22], призначена для шкіл, курсів і оперативних підрозділів. Автори досить детально висвітлили роль і місце німецьких розвідальних служб у здійсненні планів правлячої верхівки й військового командування гітлерівської Німеччини у період німецько-радянської війни. Водночас оглядово представлені заходи з організаційної перебудови органів державної безпеки СРСР під час війни;

діяльність органів військової контррозвідки в частинах і з'єднаннях Діючої армії; зафронтна робота. Для висвітлення згаданих питань автори виділяють періоди в підривній діяльності німецької розвідки, що допомагає визначенню структури і хронологічних рамок даного дослідження, а також основні завдання військової контррозвідки в Діючій армії. У зафронтній діяльності показано завдання, основні напрямки й об'єкти, агентурний апарат, організація та здійснення закидання оперативних груп у ворожий тил, зв'язок з ними, розвідувальні, диверсійні й контррозвідувальні заходи. Але організаційні заходи, що стосувалися фронтів, які воювали на території України, підривні операції, дії партизанських загонів в Україні у даній роботі не розкрито. Автори зосередилися на заходах, що проводилися для захисту Москви і блокадного Ленінграду. Таким чином, фактичні дані про Україну зустрічаються рідко й розрізнено.

Матеріал загальнотеоретичного характеру із зазначенням окремих форм і методів діяльності військової контррозвідки в роки німецько-радянської війни у зоні бойових дій, в тилу, у зафронтних операціях викладено у праці П. Поздєєва. Робота корисна з огляду на узагальнення даних про діяльність особливих відділів на фронтах, які можна використовувати для порівнянь [36]. Факти щодо України майже відсутні.

Теоретичні питання розвідувальної й диверсійної діяльності оперативних груп держбезпеки в тилу ворога в роки німецько-радянської війни розгляда-

ються в посібнику В. Андріанова [2]. Тут представлено і деякий фактичний матеріал про Україну, який дотично стосується роботи радянської контррозвідки.

З найбільш змістовних щодо загальних оцінок дій радянської військової контррозвідки в роки Другої світової війни є публікація В. Федорчука. Автор акцентує увагу на структурних змінах у військовій контррозвідці залежно від подій на фронті. Зокрема, підкреслюється, що після поразки німецько-нацистських військ під Москвою і Сталінградом обстановка на радянсько-німецькому фронті суттєво змінилася, що й призвело до перепідпорядкування у квітні 1943 року особливих відділів Народному комісаріату оборони СРСР. Подано оцінку такої діяльності "СМЕРШ", як агентурна й фільтраційна робота в прифронтній смузі, візуальне спостереження й збір даних про супротивника [46].

Автор іншої наукової статті Н. Душин, також характеризує згадані вище питання і дає їм аналогічну оцінку [18].

Аналіз окремих завдань і напрямів діяльності контррозвідки аналізується у статтях В. Юферова й М. Маркіна. У публікації В. Юферова розглядається досвід виявлення радянською військовою контррозвідкою ворожих агентів на стадії їх проникнення у війська Діючої армії й у зону бойових дій [56].

Виділяючи методи проникнення агентури супротивника в Діючу армію, автор досліджує систему заходів щодо виявлення такої агентури.

Серед них називаються виявлення за ознаками фіктивності документів і особливостями екіпірування, опитування військовослужбовців, які побували в полоні або вийшли з оточення, агентурне вивідування, створення загороджувальної служби й режимні заходи в прифронтовій смузі. Частково доповнюють теоретично, але не додають нового фактичного матеріалу щодо України статті В. Назарова [31] й П. Петренка [34].

У публікації М. Маркіна [26] зроблено спробу проаналізувати значення оперативного розшуку в зоні бойових дій і тилу Червоної армії. Автор розглядає умови, які дозволили особливим відділам протягом 1941 – 1942 років розробити систему спеціальних пошукових заходів і знайти протидію підривної діяльності агентів німецької розвідки. До системи включено такі заходи: організація агентурного спостереження за ймовірними маршрутами руху, родинними й близькими зв'язками агенти супротивника; стеження за ефіром за допомогою радіоконтррозвідки; огляд зручних для укриття агентів місць; вивідування відомостей і перевірка документів; використання загороджувальних служб. Матеріал статті не містить фактичних даних про результати застосування цієї системи на українських землях. Інша стаття цього ж автора щодо окремих теоретичних положень доповнює попередню з позицій використання в боротьбі з агентурою супротивника військових сил і засобів, однак матеріалів щодо засто-

сування викладених фактів на території України також немає [27].

Специфічну групу становить художня література [6, 9, 40, 50, 53, 57], яка спирається на документальну спадщину, в ній використовуються документальні джерела, описуються реальні факти, але вона не претендує на статус наукових праць.

Варто згадати спогади М. Белоусова, які охоплюють події на Південно-Західному фронті 1941 – 1942 років. Особисті спостереження автор доповнив окремими архівними матеріалами [3].

Отже, проаналізувавши літературу радянського періоду, можна зробити висновок, що в ній висвітлено історичні умови й оперативну обстановку, які зумовлювали зміни в діяльності військової контррозвідки, реорганізацію її структури та правових основ. У цілому проаналізовано завдання військової контррозвідки в роки війни, такі окремі напрямки, як виявлення агенти супротивника на стадії проникнення у військові частини й з'єднання Діючої армії, її тил, система розшуку ворожої агенти, зафронтова діяльність; розкрито методи роботи: розшук за ознаками, вивідування, агентурне спостереження за місцями можливої появи ворожої агенти, опитування тих, хто вийшов з оточення чи повернувся з полону, загороджувальні заходи, засилання оперативних груп у тил супротивника, дезінформація. Однак за радянських часів матеріали щодо України з ідеологічних питань не ви-

окремлювали, такі факти, якщо й подавалися, то розрізнено, що негативно впливало на достовірність інформації.

Окрему групу становлять наукові доробки, які побачили світ у роки незалежної України.

Помітним внеском у висвітлення діяльності радянської військової контррозвідки в Україні у 1941 – 1945 роках стала дисертація В. Бихова “Військова контррозвідка у Діючій радянській армії в Україні періоду 1941–1945 років”. Автор проаналізував вплив змін в оперативній обстановці на формування організаційних структур військової контррозвідки, розкрив основні функції, завдання, форми і методи роботи військової контррозвідки в умовах стратегічної оборони та наступальних операцій [5]. Водночас досягнуті дослідником наукові результати потребують корегування й подальшого розвитку за рахунок залучення архівних першоджерел та зміщення акцентів у дослідженні на аналіз повчального оперативного досвіду контррозвідувального захисту Діючої армії на територіях України.

Г. Биструхін на досвіді німецько-радянської війни 1941-1945 років і військових конфліктів другої половини ХХ століття розглянув партизанські дії як метод діяльності спеціальних підрозділів органів держбезпеки. Науковець розкрив особливості організації спецпідрозділами радянських органів державної безпеки розвідувально-диверсійної і партизанської боротьби у тилу противника, досліджуючи ці фор-

ми зафронтової роботи у розрізі історії оперативного мистецтва. Автором наведено приклади агентурно-оперативної діяльності радянських розвідників у складі партизанських формувань у зазначений вище період [4, с. 60-62, с. 111-115].

Нормативно-правове регулювання діяльності радянської військової контррозвідки у період Другої світової війни проаналізовано О. Божком у статті “Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918 – 1946 рр.”. Дослідником розкривається суспільно-політична та оперативна обстановка в СРСР, що впливала на організаційно-структурні зміни особливих відділів. Автор робить висновок, що підконтрольність військової контррозвідки прямо залежала від масштабу дій Червоної армії в наступі чи обороні [7].

Аналіз нормативно-правових документів, які регламентували діяльність криміналістичних підрозділів радянських органів державної безпеки у період німецько-радянської війни проведено у статті докторів юридичних наук І. Гори та В. Колесника. Науковці зазначають, що криміналістичні дослідження радянських документів та їх доробок допомогли оперативним співробітникам органів державної безпеки виявляти агентуру противника. Окрім цього, такі підрозділи забезпечували документами прикриття й засобами тайнопису оперативний склад та агентів органів державної безпеки, які перекидалися за лінію фронту для проведення розвідувальної і диверсійної роботи в тилу ворога [15].

О. Олійник дослідив діяльність Народно-комісаріату внутрішніх справ України з 1917 року до 1941 року. Розкрив структурні перетворення і функції. Частково висвітлив роботу особливих відділів військових частин, що дислокувалися на території України [33].

Окремі форми роботи та завдання НКВС УРСР під час створення органів радянської влади на Західній Україні на початку воєнних дій розкрито у статті І. Ільюшина та О. Пшеннікова “Діяльність оперативно-чекістських груп НКВС у західних областях України (вересень – жовтень 1939 р.)” [23].

Д. Веденєєв у навчальному посібнику та низці статей поглибив вивчення організаційно-функціонального устрою та провідних напрямів оперативно-службової діяльності органів військової контррозвідки саме на українському ТВД Другої світової війни [10-13].

Серед узагальнюючих праць – колективна робота В. Цибулькіна, Л. Рожена, Д. Веденєєва та ін. “Нариси з історії розвідки суб’єктів державотворення на теренах України” [49, с. 382-415], що висвітлює протиборство радянської і німецької розвідок у 1939 – 1945 рр., яким протидіяли в роки війни органи військової контррозвідки.

Варто згадати фактологічні архівні документи щодо діяльності контррозвідки в Україні у період німецько-радянської війни [19].

До другої підгрупи належать і праці вітчизняних учених, у яких досліджується партизанський рух на окупованій

гітлерівською Німеччиною території України. У них, зокрема, висвітлюється роль НКВС–НКДБ в організації партизанства на території УРСР [45]. Що стосується партизанської розвідки, то єдиним її вітчизняним монографічним дослідженням стала робота Г. Міщенко та Г. Мігіріна “Завдання особливої важливості (Партизанська розвідка. 1941-1945 рр.)”. Автори вперше на основі багатого архівного матеріалу провели комплексне дослідження розвідувальної, контррозвідувальної, партизанської та підпільної діяльності радянських органів державної безпеки у тилу супротивника в роки німецько-радянської війни. Науковці висвітлили головні завдання й напрями, форми і методи діяльності партизанських загонів зі збирання розвідувальної інформації на окупованій території [29].

Окрему групу становлять матеріали, присвячені стосункам між Польщею і Україною. Трьохтомник, до якого увійшли документи з архіву Служби безпеки України та з архіву Інституту національної пам’яті Республіки Польща, містить науковий коментар і довідковий матеріал. Ця праця частково висвітлює специфічну діяльність особливих відділів фронтів, що діяли на території України і Польщі у період Другої світової війни [37, 38, 39].

Також можна виокремити роботи, що розкривають регіональну специфіку участі радянських спецслужб в організації партизанської розвідки у період Другої світової війни.

Зокрема, особливості радянського

партизанського та підпільного руху на Донбасі досліджують вітчизняні науковці В.І. Абакумова [1], О.В. Бровар [8], А.М. Міхненко [30], на Придніпров'ї – В.А. Гладуш [14], А.М. Терновський [43], на Півдні України та в Криму – М.О. Багмет, В.Д. Будаєв, О.М. Гаркуша, Є.Г. Горбуров, В.В. Мельніченко [28], Ю. Котляр, М. Шитюк [55], А.А. Погорєлов [35], М.А. Слободянюк [41], М. М. Турба [44], на Буковині та Бессарабії – Н.В. Дейнека [16], С. І. Комарницький [24], І.П. Фостій [47], В.І. Хаджирадєва [48], на Галичині – В.В. Старка [42] та ін.

У наукових працях А. Чайковського [51, 52] на основі введених у загальнодоступний обіг раніше засекречених документів висвітлено діяльність радянської партизанської розвідки у контексті її протистояння зі спеціальними підрозділами руху Організації українських націоналістів.

Таким чином, перша група наукових праць характеризується ідеологізацією за радянських часів, але й закритістю архівів тощо. Друга група досліджень характеризується більшою відкритістю, наявністю посилок на невідомі до того документи, однак не повністю позбавлена ідеологічних штампів.

Висновки. Отже, діяльність радянської військової контррозвідки в Україні під час Другої світової війни висвітлено в низці досліджень, які умовно поділено на групи: до першої належать праці радянських часів (до 1991 року), до другої – дослідження вітчизняних науковців після здобуття Україною незалежності (з 1991 року донині). За результатами проведеного дослідження можна констатувати, що порушена тема потребує поглибленого вивчення із залученням нових документальних джерел.

Список використаних джерел і літератури

1. Абакумова В. І. Окупаційний режим та антифашистський рух опору на Луганщині (1941–1943 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.І. Абакумова. – Луганськ, 2004. – 21 с.
2. Андрианов В.М. Зафронтовая работа оперативных групп органов государственной безопасности / В.М. Андрианов. – М.: ВКШ КГБ СССР, 1989. – 232 с.
3. Белоусов М.А. Воспоминания фронтового чекиста / М. А. Белоусов. – М.: ВКШ КГБ СССР, 1964. – 165 с.
4. Биструхін Г. С. Партизанські дії як метод діяльності спеціальних підрозділів органів державної безпеки (на досвіді Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. та “гарячих точках” другої половини ХХ ст.) : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.01 / Г. С. Биструхін. – К., 2003. – 256 с.
5. Быхов В.Л. Военная контрразведка в Действующей советской армии в Украине периода 1941–1945 годов : дисс. ... канд. ист. наук : 21.00.04 / В. Л. Быхов. – К., 1999. – 215 с.
6. Богомолів В. Момент истины / В. Богомолів. – М.: Правда, 1985. – 423 с.

7. Божко О. Особливі відділи в системі органів державної безпеки 1918–1946 рр. / О. Божко // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2. – С. 336-361.
8. Бровар О. В. Партизанський та підпільний рух у Донбасі в роки Великої Вітчизняної війни (серпень 1941 – вересень 1943 рр.) : автореф. дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / О. В. Бровар. – Донецьк, 2003. – 23 с.
9. Брянцев Г. По тонкому льду / Г. Брянцев. – М. : Воениздат, 1988. – 476 с.
10. Веденєєв Д.В. Організаційно-функціональний устрій органів контррозвідального захисту Діючої армії під час визволення України від нацистських окупантів (1943–1944 рр.) // Сторінки історії. – 2019. – № 48. – С. 159–171.
11. Веденєєв Д.В., Лисенко О.Є. Протидія радянських спецслужб німецькій розвідці й контррозвідці на території України в 1941–1944 рр. // Український історичний журнал. – 2015. – № 1. – С.69–91.
12. Веденєєв Д.В. Діяльність органів та військ державної безпеки в Україні в період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : навч. посіб. – К. : НА СБУ, 2011. – 98 с.
13. Военный энциклопедический словарь / Пред. глав. ред. комиссии Н.В. Огарков. – М.: Воениздат, 1984. – 863 с.
14. Гладуш В. А. Бойова діяльність антифашистського підпілля Придніпров'я в роки окупації України (червень 1941 – листопад 1943 рр.) : дис.... канд. іст. наук : 20.02.22 / В. А. Гладуш. – К., 2000. – 195 арк.
15. Гора І. В. Становлення криміналістичних підрозділів в органах державної безпеки України (історична розвідка) / І. В. Гора, В. А. Колесник // 36. наук. праць НА СБ України. – 2002. – № 5. – С. 147-153.
16. Дейнека Н. В. Боротьба підпільників і партизан південно-західної України і Молдавії проти румунського окупаційного режиму (1941-1944 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.02 / Н. В. Дейнека. – Одеса, 2007. – 240 с.
17. Долгополов Ю.Б. Война без линии фронта / Ю.Б. Долгополов. – М.: Воениздат, 1981. – 200 с.
18. Душин Н. Советская военная контрразведка в годы Великой Отечественной войны / Н. Душин // Сборник КГБ СССР. – 1985. – № 106. – С. 7-17.
19. Складенко Є.М. Підсумкова доповідь про бойову й агентурно-оперативну роботу 4-го Управління НКДБ УРСР в 1941-1945 рр./ Складенко Євген Михайлович // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1995. – № 1. – С. 15-27.
20. 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ / упоряд. Д. Веденєєв, В. Козенюк, С. Сердюк. – 2000. – № 1. – 263 с.
21. Иванков А.В. Деятельность органов государственной безопасности Украинской ССР в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 20.03.02 / ВКШ КГБ СССР. / А.В. Иванков. – М., 1983. – 24 с.
22. История советских органов государственной безопасности. - М.: ВКШ КГБ СССР, 1977. – 639 с.
23. Ільющин І. Діяльність оперативно-чекістських груп НКВС у західних областях України

(вересень–жовтень 1939 р.) / І. Льюшин, О. Пшенніков // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. – № 2. – С. 424-433.

24. Комарницький С. І. Вони наближали перемогу: Буковина та буковинці в роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. / С.І. Комарницький. – Чернівці: Місто, 2005. – 272 с.

25. Коровин В.В. Советская контрразведка в годы Великой Отечественной войны / В.В. Коровин // Труды ВКШ КГБ СССР. – 1985. – № 35. – С. 42-55.

26. Маркин Н.П. Использование войсковых сил и средств в борьбе с агентурой гитлеровской военной разведки в годы Великой Отечественной войны / Н.П. Маркин // Труды ВКШ КГБ СССР. – 1985. – № 34. – С. 98-107.

27. Маркин Н.П. Некоторые вопросы работы органов военной контрразведки по розыску агентов немецко-фашистской разведки в годы войны / Н.П. Маркин // Труды ВКШ КГБ СССР. – 1971. – № 2. – С. 199-210.

28. Миколаївщина в роки Великої Вітчизняної війни: 1941–1944 : (До 60-річчя визволення області від німецько-румунських окупантів) / М.О. Багмет, В.Д. Будак, О.М. Гаркуша, Є.Г. Горбуров, В.В. Мельніченко. – Миколаїв : КВІТ, 2004. – 503 с.

29. Мищенко Г. П. Задача особой важности (Партизанская разведка. 1941–1945 гг.) / Г. П. Мищенко, Г. П. Мигрин. – К.: Высшая школа, 1985. – 206 с.

30. Міхненко А. М. Донбас в роки Великої Вітчизняної війни / А.М. Міхненко – Донецьк : Юго-Восток, 2000. – 153 с.

31. Назаров В. Борьба с вражеской агентурой в войсках Действующей армии и прифронтовой полосе / В.Назаров, В.Юферов // Сборник КГБ СССР. – 1975. – № 1. – С. 5-10.

32. Николов Я.К. Зафронтовая контрразведывательная работа органов военной контрразведки : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 20.03.02 / Я.К. Николов / ВКШ КГБ СССР. – М., 1974. – 17 с.

33. Олійник О. І. Народний комісаріат внутрішніх справ України (1917— 1941 рр.): структура, функції, діяльність : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.01 / О. І. Олійник. – Х., 2000. – 205 арк.

34. Петренко П.Е. Борьба органов государственной безопасности с агентурной разведкой спецслужб фашистской Германии в годы Великой Отечественной войны / П.Е. Петренко // Труды ВКШ КГБ СССР. – 1985. – № 35. – С. 55-70.

35. Погорелов А. А. Південь України в початковий період Великої Вітчизняної війни. Червень 1941 – листопад 1942 рр. : автореф. дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / А. А. Погорелов. – К., 2008. – 22 с.

36. Поздеев П.Г. Вклад органов государственной безопасности в победу советского народа над фашистской Германией в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг / П.Г.Поздеев. – М.: ВКШ КГБ СССР.– 1990. – 32 с.

37. Польща та Україна у тридцятих - сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Варшава-Київ, 1998. – Т. 1. Польське підпілля 1939-1941. Львів-Коломия-Стрий-Золочів. – 812 с.

38. Польща та Україна у тридцятих - сорокових роках ХХ століття : Невідомі документи

з архівів спеціальних служб. – Т. 2 : Переселення поляків та Українців 1944-1946 / Держ. архів СБ України ; Упоряд.: З. Гайовнічек, С. Кокін, П. Кулаковський. – Варшава, К., – 2000. – 1007 с.

39. Польша та Україна у тридцятих - сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 6 : Операція “СЕЙМ” 1944–1946 / ГДА СБ України; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України; Редкол.: Є. Беднарек, С. Богунов, З. Гайовнічек; Упоряд.: З. Гайовнічек, С. Кокін, П. Кулаковський. – Варшава, К., – 2007. – 1353 с.

40. Семенов Ю. Комиссар госбезопасности / Ю. Семенов. – М.: Воениздат, 1979. – 350 с.

41. Слободянюк М. А. Антифашистський рух опору в Південній Україні (1941–1944 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / М.А. Слободянюк. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.

42. Старка В. В. Рух опору в Галичині в 1941–1944 роках : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / В. В. Старка. – Львів, 2006. – 21 с.

43. Терновський А. М. Роль органів НКВС у створенні винищувальних батальйонів на Дніпропетровщині на початку Великої Вітчизняної війни (червень – серпень 1941 р.) / А. М. Терновський // Гуманітарний журнал. – 2009. – № 1-2. – С. 120-126.

44. Турба М.М. Досвід та особливості партизанських дій у Криму 1941 – 1944 рр. (соціально-політичний аспект) : дис. ...канд. політ. наук : 23.00.02 / М. М. Турба. – Одеса, 1998. – 154 с.

45. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941-1945 рр.): Науково-довідкове видання / авт.-упоряд. : О. В. Бажан, А. В. Кентій, В. С. Лозицький та ін. ; редкол. : В. А. Смолій та ін. – К. : Парламентське ви-во, 2001. – 319 с.

46. Федорчук В.В. Советская военная контрразведка в годы Великой Отечественной войны /В.В. Федорчук // Сборник КГБ СССР. – 1970. – № 1. – С. 85-91.

47. Фостій І.П. Північна Буковина і Хотинщина в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / І.П. Фостій. – Чернівці, 2005. – 23 с.

48. Хаджирадева В.П. Бессарабія напередодні та в роки Другої світової війни : автореф. дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / В.П. Хаджирадева. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 25 с.

49. Цибулькін В.В. Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України / В. В. Цибулькін, Л. М. Рожан, Д. В. Веденєєв ; Заг. ред. П. Д. Морозова. – К.: “Преса України”, 2011. – 536 с.

50. Цинев Г. Военные контрразведчики / Г. Цинев, Н. Душин. – М.: Воениздат, 1978. – 304 с.

51. Чайковський А.С. З історії німецької розвідки та радянської контррозвідки (1941–1945 рр.) / А. С. Чайковський // Укр. іст. журн. – 2004. – № 3. – С. 79-90.

52. Чайковський А. С. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941— 1944 рр. мовою документів, очима історика) / А. С. Чайковський. – К. : “Україна”, 1994. – 255 с.

53. Чистяков Н. По закону совести / Н.Чистяков. – М.: Воениздат, 1978. – 256 с.

54. Шибалин В.И. Борьба органов военной контрразведки с подрывной деятельностью немецко-фашистских разведывательных служб в годы Великой Отечественной войны : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 20.03.02 / ВКШ КГБ СССР. – М., 1968. – 17 с.

55. Шитюк М. М. Масові репресії на півдні УРСР в 20-ті – на початку 50-х років : дис.... д-ра іст. наук : 07.00.01 / М. М. Шитюк. – К., 2001. – 435 арк.
56. Юферов В.В. Выявление советской военной контрразведкой агентуры немецко-фашистских разведывательных органов на стадии проникновения в войска Красной Армии и в зону боевых действий / В.В. Юферов // Труды ВКШ КГБ СССР. – 1971. – № 2. – С. 210-226.
57. Яцовскис Е. Забвению не подлежит / Е. Яцовскис. – М.: Воениздат, 1985. – 207 с.

References

1. Abakumova V. I. Okupatsiinyi rezhym ta antyfashystskiy rukh oporu na Luhanshchyni (1941–1943 rr.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / V. I. Abakumova. – Luhansk, 2004. – 21 s.
2. Andrianov V.M. Zafrontovaya rabota operativnykh grupp organov gosudarstvennoy bezopasnosti / V.M. Andrianov. – M.: VKSh KGB SSSR, 1989. – 232 s.
3. Belousov M.A. Vospominaniya frontovogo chekista / M.A. Belousov. – M.: VKSh KGB SSSR, 1964. – 165 s.
4. Bystrukhin H. S. Partyzanski dii yak metod diialnosti spetsialnykh pidrozdiliv orhaniv derzhavnoi bezpeky (na dosvidi Velykoi Vitchyznianoї viiny 1941 – 1945 rr. ta “hariachykh tochkakh” druhoї polovyny XX st.) : dys. ... kand. yuryd. nauk : 21.07.01 / H. S. Bystrukhin. – K., 2003. – 256 s.
5. Bykhov V.L. Voennaya kontrazvedka v Deystvuyushchey sovetskoj armii v Ukraine perioda 1941–1945 godov : diss. ... kand. ist. nauk : 21.00.04 / V. L. Bykhov. – K., 1999. – 215 s.
6. Bogomolov V. Moment istiny / V. Bogomolov. – M.: Pravda, 1985. – 423 s.
7. Bozhko O. Osoblyvi vidily v systemi orhaniv derzhavnoi bezpeky 1918–1946 rr. / O. Bozhko // 3 arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB. – 2000. – № 2. – S. 336-361.
8. Brovar O. V. Partyzanskyi ta pidpilnyi rukh u Donbasi v roky Velykoi Vitchyznianoї viiny (serpen 1941 – veresen 1943 rr.) : avtoref. dys.... kand. ist. nauk : 07.00.01 / O. V. Brovar. – Donetsk, 2003. – 23 s.
9. Bryantsev G. Po tonkomu ldu / G. Bryantsev. – M. : Voenizdat, 1988. – 476 s.
10. Viedenieiev D.V. Orhanizatsiino-funktsionalnyi ustrii orhaniv kontrrozviduvalnoho zakhystu Diiuchoї armii pid chas vyzvolennia Ukrainy vid natsystykykh okupantiv (1943–1944 rr.) // Storinky istorii. – 2019. – № 48. – S. 159–171.
11. Viedenieiev D.V., Lysenko O.Ie. Protydiia radianskykh spetssluzhb nimetskii rozvidtsi y kontrrozvidtsi na terytorii Ukrainy v 1941–1944 rr. // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2015. – № 1. – S.69–91.
12. Viedenieiev D.V. Diialnist orhaniv ta viisk derzhavnoi bezpeky v Ukraini v period Druhoї svitovoї viiny (1939–1945 rr.) : navch. posib. – K. : NA SBU, 2011. – 98 s.
14. Hladush V. A. Boiova diialnist antyfashystskoho pidpillia Prydniprovia v roky okupatsii Ukrainy (cherven 1941 – lystopad 1943 rr.) : dys.... kand. ist. nauk : 20.02.22 / V. A. Hladush. – K., 2000. – 195 ark.

15. Hora I. V. Stanovlennia kryminalistychnykh pidrozdiliv v orhanakh derzhavnoi bezpeky Ukrainy (istorychna rozvidka) / I. V. Hora, V. A. Kolesnyk // *Зб. nauk. prats NA SB Ukrainy*. – 2002. – № 5. – S. 147-153.
16. Deineka N. V. Borotba pidpilnykiv i partyzan pivdenno-zakhidnoi Ukrainy i Moldavii proty rumunskoho okupatsiinoho rezhymu (1941-1944 rr.): dys... kand. ist. nauk : 07.00.02 / N. V. Deineka. – Odesa, 2007. – 240 s.
17. Dolgopolov Yu.B. Voyna bez linii fronta / Yu.B.Dolgopolov. – M.: Voenizdat, 1981. – 200 s.
18. Dushin N. Sovetskaya voennaya kontrrazvedka v gody Velikoy Otechestvennoy voyny / N.Dushin // *Sbornik KGB SSSR*. – 1985. – № 106. – S. 7-17.
19. Skliarenko Ye.M. Pidsumkova dopovid pro boiovu y ahenturno-operatyvnu robotu 4-ho Upravlinnia NKDB URSR v 1941-1945 rr./ Skliarenko Yevhen Mykhailovych // *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKV D-KHB*. – 1995. – № 1. – S. 15-27.
20. Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB / uporiad. D. Viedenieiev, V. Kozeniuk, S. Serdiuk. – 2000. – № 1. – 263 s.
21. Ivankov A.V. Deyatelnost organov gosudarstvennoy bezopasnosti Ukrainskoy SSR v gody Velikoy Otechestvennoy voyny (1941–1945) : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 20.03.02 / VKSh KGB SSSR. / A.V. Ivankov. – M., 1983. – 24 s.
22. Istoriya sovetskikh organov gosudarstvennoy bezopasnosti. - M.: VKSh KGB SSSR, 1977. – 639 s.
23. Iliushyn I. Diialnist operatyvno-chekistskykh hrup NKVD u zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (veresen–zhovten 1939 r.) / I. Iliushyn, O. Pshennikov // *3 arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*. – 2000. – № 2. – S. 424-433.
24. Komarnytskyi S. I. Vony nablyzhaly peremohu: Bukovyna ta bukovyntsi v roky Velykoi Vitshyznianoï viiny 1941-1945 rr. / S.I. Komarnytskyi. – Chernivtsi: Misto, 2005. – 272 s.
25. Korovin V.V. Sovetskaya kontrrazvedka v gody Velikoy Otechestvennoy voyny / V.V. Korovin // *Trudy VKSh KGB SSSR*. – 1985. – № 35. – S. 42-55.
26. Markin N.P. Ispolzovanie voyskovykh sil i sredstv v borbe s agenturoy gitlerovskoy voennoy razvedki v gody Velikoy Otechestvennoy voyny / N.P. Markin // *Trudy VKSh KGB SSSR*. – 1985. – № 34. – S. 98-107.
27. Markin N.P. Nekotorye voprosy raboty organov voennoy kontrrazvedki po rozysku agentov nemetsko-fashistskoy razvedki v gody voyny / N.P. Markin // *Trudy VKSh KGB SSSR*. – 1971. – № 2. – S. 199-210.
28. Mykolaivshchyna v roky Velykoi Vitshyznianoï viiny: 1941–1944 : (Do 60-richchia vyzvolennia oblasti vid nimetsko-rumunskykh okupantiv) / M.O. Bahmet, V.D. Budak, O.M. Harkusha, Ye.H. Horburov, V.V. Melnichenko. – Mykolaiv : KVIT, 2004. – 503 s.
29. Mishchenko G. P. Zadacha osoboy vazhnosti (Partizanskaya razvedka. 1941—1945 gg.) / G. P. Mishchenko, G. P. Migrin. – K.: Vysshaya shkola, 1985. – 206 s.
30. Mikhnenko A. M. Donbas v roky Velykoi Vitshyznianoï viiny / A.M. Mikhnenko – Donetsk : Yuho-Vostok, 2000. – 153 s.

31. Nazarov V. Borba s vrazheskoy agenturoy v voyskakh Deystvuyushchey armii i prifrontovoy polose / V.Nazarov, V.Yuferov // Sbornik KGB SSSR. – 1975. – № 1. – S. 5-10.
32. Nikolov Ya.K. Zafrontovaya kontrrazvedyvatelnaya rabota organov voennoy kontrrazvedki : avtoref. diss. ... kand. jurid. nauk: 20.03.02 / Ya.K Nikolov / VKSh KGB SSSR. – M., 1974. – 17 s.
33. Oliinyk O. I. Narodnyi komisariat vnutrishnikh sprav Ukrainy (1917 – 1941 rr.): struktura, funktsii, diialnist : dys. ... kand. jur. nauk : 12.00.01 / O. I. Oliinyk. – X., 2000. – 205 ark.
34. Petrenko P.Ye. Borba organov gosudarstvennoy bezopasnosti s agenturnoy razvedkoy spetssluzhzb fashistskoy Germanii v gody Velikoy Otechestvennoy voyny /. – 2008. – 22 s.
35. Pohorielov A. A. Pivden Ukrainy v pochatkovyi period Velykoi Vitchyznianoï viiny. Cherven 1941 – lystopad 1942 rr. : avtoref. dys.... kand. ist. nauk : 07.00.01 / A. A. Pohorielov. – K., 2008. – 22 s.
36. Pozdeev P.G. Vklad organov gosudarstvennoy bezopasnosti v pobedu sovet'skogo naroda nad fashistskoy Germaniyei v Velikoy Otechestvennoy voyne 1941-1945 gg / P.G.Pozdeev. – M.: VKSh / KGB SSSR.– 1990. – 32 s.
37. Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh - sorokovykh rokakh XX stolittia: Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhzb. – Varshava-Kyiv, 1998. – T. 1. Polske pidpillia 1939-1941. Lviv-Kolomyia-Stryi-Zolochiv. – 812 s.
38. Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh - sorokovykh rokakh XX stolittia : Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhzb. – T. 2 : Pereselennia poliaktiv ta Ukraintsiv 1944-1946 / Derzh. arkhiv SB Ukrainy ; Uporiad. : 3. Haiovnichek, S. Kokin, P. Kulakovskiyi. – Varshava, K., – 2000. – 1007 s.
39. Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh - sorokovykh rokakh XX stolittia : Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhzb. – T. 6 : Operatsiia “SEIM” 1944–1946 / HDA SB Ukrainy ; In-t polit, i etnonats. doslidzh. NAN Ukrainy ; Redkol. : Ye. Bednarek, S. Bohunov, 3. Haiovnichek ; Uporiad. : 3. Haiovnichek, S. Kokin, P. Kulakovskiyi. – Varshava, K., – 2007. – 1353 s.
40. Semenov Yu. Komissar gosbezopasnosti / Yu.Semenov. – M.: Voenizdat, 1979. – 350 s.
41. Slobodianiuk M. A. Antyfashystskiyi rukh oporu v Pivdennii Ukraini (1941–1944 rr.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / M.A. Slobodianiuk. – Dnipropetrovsk, 2002. – 20 s.
42. Starka V. V. Rukh oporu v Halychyni v 1941-1944 rokakh : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / V. V. Starka. – Lviv, 2006. – 21 s.
43. Ternovskiyi A. M. Rol orhaniv NKVS u stvorenni vynyshchuvalnykh batalioniv na Dnipropetrovshchyni na pochatku Velykoi Vitchyznianoï viiny (cherven – serpen 1941 r.) / A. M. Ternovskiyi // Humanitarnyi zhurnal. – 2009. – № 1-2. – S. 120-126.
44. Turba M.M. Dosvid ta osoblyvosti partyzanskykh dii u Krymu 1941 – 1944 rr. (sotsialno-politychnyi aspekt) : dys. ...kand. polit, nauk : 23.00.02 / M. M. Turba. – Odesa, 1998. – 154 s.
45. Ukraina partyzanska. Partyzanski formuvannia ta orhany kerivnytstva nymy (1941-1945 rr.): Naukovo-dovidkove vydannia / avt.-uporiad. : O. V. Bazhan, A. V. Kentii, V. S. Lozytskyi ta in. ; redkol. : V. A. Smolii ta in. – K. : Parlamentske vyd-vo, 2001. –319 s.
46. Fedorchuk V.V. Sovetskaya voennaya kontrrazvedka v gody Velikoy Otechestvennoy voyny /V.V. Fedorchuk // Sbornik KGB SSSR. – 1970. – № 1. – S. 85-91.

47. Fostii I.P. Pivnichna Bukovyna i Khotynshchyna v roky Druhoi svitovoi viiny (1939-1945 rr.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01 / I.P. Fostii. – Chernivtsi, 2005. – 23 s.
48. Khadzhyradieva V.P. Bessarabiia naperedodni ta v roky Druhoi svitovoi viiny : avtoref. dys.... kand. ist. nauk : 07.00.01 / V.P. Khadzhyradieva. – Pereiaslav-Khmelnyskiy, 2010. – 25 s.
49. Tsybulkin V.V. Narysy z istorii rozvidky subiektiv derzhavotvorennia na terenakh Ukrainy / V. V. Tsybulkin, L. M. Rozhen, D. V. Viedienieiev; Zah. red. P. D. Morozova. – K.: “Presa Ukrainy”, 2011. – 536 s.
50. Tsinev G. Voennye kontrrazvedchiki / G. Tsinev, N. Dushin. – M.: Voenizdat, 1978. – 304 s.
51. Chaikovskiy A.S. Z istorii nimetskoï rozvidky ta radianskoï kontrrozvidky (1941–1945 rr.) / A. S. Chaikovskiy // Ukr. ist. zhurn. – 2004. – № 3. – S. 79-90.
52. Chaikovskiy A. S. Nevidoma viina: (Partyzanskiy rukh v Ukraini 1941–1944 rr. movoiu dokumentiv, ochyma istoryka) / A. S. Chaikovskiy. – K. : “Ukraina”, 1994. – 255 s.
53. Chistyakov N. Po zakonu sovesti / N.Chistyakov. – M.: Voenizdat, 1978. – 256 s.
54. Shibalin V.I. Borba organov voennoy kontrrazvedki s podryvnoy deyatelnoy nemetsko-fashistskikh razvedyvatelnykh sluzhb v gody Velikoy Otechestvennoy voyny : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk: 20.03.02 / VKSh KGB SSSR. – M., 1968. – 17 s.
55. Shytiuk M. M. Masovi represii na pivdni URSS v 20-ti – na pochatku 50- kh rokiv : dys.... d-ra ist. nauk : 07.00.01 / M. M. Shytiuk. – K., 2001. – 435 ark.
56. Yuferov V.V. Vyyavlenie sovetskoy voennoy kontrrazvedkoy agentury nemetsko-fashistskikh razvedyvatelnykh organov na stadii proniknoveniya v voyska Krasnoy Armii i v zonu boevykh deystviy / V.V. Yuferov // Trudy VKSh KGB SSSR. – 1971. – № 2. – S. 210-226.
57. Yatsovskis Ye. Zabveniyu ne podlezhit / Ye. Yatsovskis. – M.: Voenizdat, 1985. – 207 s.

*Levchenko S. M., candidate of the
Department of National Security and Defense
Strategy, Ivan Chernyakhovsky National
University of Defense of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

**LEADING DIRECTIONS OF HISTORIOGRAPHY
OF OPERATIONAL AND OFFICIAL ACTIVITY
OF SOVIET MILITARY COUNTER INTELLIGENCE
IN UKRAINE IN 1941– 1945**

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of the formation and content of the historiography of military counterintelligence in Ukraine during the Second World War, as well as on the basis of the study to attempt to periodize the literature on this issue. The activities of Soviet military counterintelligence in Ukraine during the Second World War are covered in a number of studies, which are conventionally divided into groups: the first includes works of Soviet times (before 1991), the second - studies of domestic scientists after Ukraine's independence (from 1991 to the present). Each of the groups is divided into subgroups: dissertation research, monographs, scientific articles, etc. The first group of scientific works is characterized by ideologizing in Soviet times, but also by the closure of archives and so on. The second group of studies is characterized by greater openness, the presence of references to previously unknown documents, but not completely devoid of ideological stereotypes. The article considers the state of scientific development of the topic of military counterintelligence activity in the Ukrainian Army in the period 1941 - 1945, on the basis of studying a large number of scientific works of Soviet and modern researchers. raised issue. According to the results of the study, it can be stated that the raised topic requires in-depth study with the involvement of new documentary sources.

Key words: *military counterintelligence bodies, special units, World War II, German-Soviet war, SMERSH.*